CSISZÁR IMRE

KONZERVATIVIZMUS ÉS ÚJÍTÓ TÖREKVÉSEK

A nemzet színházának feladatköre, „első színházi" mibenléte, az, hogy hogyan változott funkciója létrejöttétől napjainkig, mindez számtalan végiggondolandó kérdést vet fel, melyekkel foglalkozni, úgy vélem, külön-külön előadást érdemel. Én egy olyan, a színház megalakulása óta fennálló látens harcról szeretnék szólni, amely a nemzet színházának problémakörén belül csupán egy részlet, meggyőződésem szerint azonban a leglényegesebb részlet. Ezt a harcot röviden úgy lehetne jellemezni, mint a mindenkori konzervatív színházi szemlélet harcát a korszerű, a minden-kori újító színházi szemlélettel. Nem szeretnék semmilyen történeti és a közelmúltat érintő személyeskedő fejtegetésbe bonyolódni, ezért észrevételeimet inkább az általánosság szintjén próbálom megfogalmazni.

A Nemzeti Színház története a konzervatív és a korszerű színház harcának története. Mindkettőt leginkább azon a két szemponton keresztül lehet vizsgálni, hogy mit és hogyan játszik a színház. A konzervatív színházi törekvések azért lelhettek táptalajra elsősorban ebben a színház-ban, mert a klasszikus magyar és külföldi repertoár műsoron tartása - amely célkitűzés a mindenkori Nemzeti Színház koncepciójában elsőrendű helyet foglal el - az általában „múzeumszínháznak" nevezett megvalósítási formát választotta megjelenésül.

Ez a fajta színház eleve behatárolt drámakörből válogat, hiszen feladatának nem az aznapi néző szembesítését tekinti aktuális problémakörökkel, hanem úgymond, hagyományos, „kipróbált drámakört jár be, újra és újra. Ez azt jelenti, hogy a magyar és külföldi drámairodalomból merített válogatás a nagy elődök jól kipróbált, biztos sikerre számot tartó munkáit akarja mindenáron vitrinbe zárni. Így jön létre az az abszurd helyzet, hogy például a Nemzeti számtalan Molière-bemutatója gondosan elkerüli *A* mizantróppal, *a Don* Juannal vagy éppenséggel *a Botcsinálta* doktorral való találkozást, hogy Shakespeare szinte minden műve színpadot kap, de gondosan kikerülik a *Cymbeline, a Titus Andronicus vagy a Pericles* szertelen, kellően még ki nem próbált drámai izgalmait. Ennek a biztonsági szelekciónak a következménye, hogy sohasem került a Nemzeti Színház repertoárjára Petőfi Sándor *Tígris és hiénája* vagy Katona József *Jeruzsálem* pusztulása című műve. A konzervatív színházi szemlélet tehát elvből olyan irodalmi alkotásokból válogat, amelyek már többször bizonyították sikerüket ebben az intézményben.

Jelenet a Csongor és *Tündéből.* Rendező: Csi*szár Imre* (1991) (Koncz Zsuzsa felvétele)

Ennek a konzervatív ízlés diktálta nyugodt, muzeális hangulatnak mondott ellent, amikor ez a színház Shakespeare *Athéni* Tímonjával egy teljesen új Shakespeare-képet mutatott nézőinek, vagy amikor otthonra lelt a Nemzetiben Büchner és Szuhovo-Kobilin, Sarkadi Imre és Slawomir Mrożek. Már a darabválasztás puszta ténye, illetve az utóbbi szerzőknek a Nemzeti programjába való integrálása is, úgy hiszem, forradalmi tett volt, anélkül hogy mosta megvalósítás mikéntjéről szót ejtenénk.

A magyar dráma, amely a legkonzervatívabb színházi elképzelésnek is szívügye, ismét csak elgondolkodtató kérdés. Tudniillik nem feltétlenül hasznos az a műsorpolitikai elképzelés, ami-kor az igazgató rámutat három új drámára, s azt mondja: ezek új magyar művek, nem jók, de bemutatjuk őket, mert ennek a színháznak ez is kötelessége. Így kerülhet igen sok félkész vagy éppen gyenge, dramaturgiai beavatkozás híján lé-vő vagy egyenesen színpadképtelen magyar dráma a Nemzeti repertoárjába. Emlékszem egy kritikára - egy angol színműről szólt, amely színvonalas közösség kialakíthatóságának és vezethetőségének problémáját tárgyalta -, amely szerint, ha a szóban forgó drámát magyar szerző írta volna, azt soha nem veszi elő a szín-ház. Ez az angol darab talán legaktuálisabb hazai problémáinkat öntötte drámai formába, s erről a témáról akkortájt magyar mű nem született. A magyar drámához való feltétlen, sem a mondanivalóra, sem a megvalósítás értékeire nem figyelő ragaszkodás már sokszor vezetett hamis eredményre a Nemzeti Színház színpadán. Fontos és lényeges bemutatók születtek viszont olyankor, amikor a Nemzeti színpadára kerülhettek az olyan, addig onnan ki tudja, miért szám-űzött írók, mint Sarkadi Imre, Kornis Mihály, Barta Lajos, Szép Ernő vagy Eörsi István.

A konzervatív és az újító törekvésekkel próbálkozó színház harcában azonban nem annyira a műsorpolitikai, tehát a darabválasztási szempontok a döntőek, sokkal inkább az, hogy az adott, mondjuk, klasszikus művet milyen szándékkal, milyen cél érdekében akarja az egyik vagy másik fajta színház a nézője elé tárni. És itt jól kitapintható, éles különbségek mutatkoznak a Nemzeti történetének egyes periódusai között. Úgy is mondhatnám, hogy ebben a színházban szabályszerűen váltja egymást a konzervatív színházi szemlélet a korszerű törekvésekkel.

A klasszikus repertoár létrehozását, a konzervatív elképzelés szerint, az a tradíció diktálja, amelyet gondolkodás nélkül a kulturális örökség kategóriájába sorolunk, holott a valós tértől és időtől elszigetelve csak a klasszikusok megkárosításával, unalmassá, érdektelenné szürkítésével egyenlő. Az, úgymond, hagyományos előadásmód egyaránt szolgálja a rendezők és a színészek, valamint a közönség kényelemszerete-

tét. Erre alapozva azonban nem léphetünk túl egyfajta, a legjobb értelemben is muzeális értékű előadáson, amit bámulhatunk ugyan mint őskori leletet, de azonosulni nem tudunk vele. Így képzelhető el, hogy a rendező egy francia klasszikus dráma felújításánál hangszalagon játsszon elő, és valamely nagy előd hangsúlyait utánoztassa a színpadon. Így képzelhető el, hogy lejátszott klasszikusok díszletei-jelmezei raktárba kerüljenek, s néhány év múltán ugyanaz az előadás az új generáció számára legyen előállítható.

Ezek az elképzelések homlokegyenest különböznek attól az elvtől, amely a színházat létrehozta, és az „itt és most" bűvös szavaival határozta meg az emberi, művészi áldozatvállalást mint a színház örök kritériumát. A Nemzeti Színház, amelynek valóban meg kell találnia a maga pontosan behatárolható helyét az ország színházainak palettáján, elsősorban akkor válhat nemzetivé és egyben nemzetközivé, ha a konzervatív felfogástól megszabadulva szabadon tervezheti meg műsorpolitikáját, szabadon választhatja meg, hogy klasszikus repertoárját hogyan képes a leginkább a mában működtetni, hogyan válhat a kor-szerű színházi eszmék felé tett lépésekkel valóban az ország első színházává.

Mindez korántsem jelenthet gátlástalan kísérletezést, s nem járhat az alternatív törekvések elburjánzásával; mutasson azonban utat és perspektívát a magyar Nemzeti Színház a magyar színjátszás számára abban, hogyan tudja a maga sajátos eszközeivel ábrázolni a mai világot, hogyan tudja megszólítani, társul hívni a közönséget egy színházi este erejéig. Az elszigetelődés és az elefántcsonttoronyba zárkózás ugyanúgy nem tesz jót egyetlen színháznak sem, minta szertelen profilváltástól várt olcsó siker.

A Nemzeti Színházban megvalósuló újító törekvések példaértékűek lehetnek, és újjáteremt-hetik azt a szétfoszlani látszó nimbuszt, amely-nek értelmében ez az intézmény az ország első és legjelentősebb állami színháza.

IGLÓDI ISTVÁN

FEHÉR FOLTOK ÉS KAPASZKODÓK

Nem kívánok hosszas elemzésbe bocsátkozni az európai nemzeti színházak jellegéről, struktúrájáról és működéséről. Csupán a mi Nemzeti Színházunkról szeretnék elmélkedni, a jövőbeliről és a jelenlegiről.

Mindjárt az első pillanatban felmerül az emberben a kétely: kell-e és lehet-e a jövő Nemzeti Színházáról, az álmodozáson túl, reálisan gondolkodni? Megszületik a válasz is: néhány évnyi-re a XXI. század beköszöntétől miért ne?! De mindjárt újra elbizonytalanodom. Ebben az országban, ahol nyoma sincs például a XXI. századi egészségügynek vagy oktatásügynek és még sok minden másnak, vajon épp a Nemzeti Szín-házzal kell-e kezdeni a sort? Vajon nem irritál-ja-e majd a közvéleményt, hogy ennyit polemizálunk a színházakról és elsősorban a Nemzeti Színházról, s túl keveset az embereket valóban húsbavágóan érintő kérdésekről? Még az a logikus gondolat is felvetődik: nem azért beszélünk-e emerről annyit, hogy egyéb, sokkal kényesebb témákat elkerüljünk?

De félretéve ezeket a fantáziát bénító tépelődéseket, próbáljunk valóban a jövő Nemzeti Színházáról gondolkodni. Ez feltehetőleg olyan reprezentatív épületben működő intézmény lehet, melyet az állam kiemelten támogat, hogy a benne folyó művészi munka függetlenségét biztosítsa, s függetlenítse az alkotói folyamatot azoktól a piaci szempontoktól, melyek a többi színházat az elkövetkezendő időkben egyre inkább érintik majd. De álljunk csak meg! Még csak az új színház legáltalánosabb jellemzőit próbáltam felvázolni, és máris az álmodozások ingoványos mezejére tévedtem. Mert igenis álmodozás minden, ha nem bizonyos koordináták mentén gondolkodunk. Ezeket a koordinátákat viszont meg kell, hogy adják. Például: van-e szándék az új színházépület megépítésére vagy nincs? Tudtommal szándék van, lehetőség nincs. A jelenlegi Nemzeti Színháznak birtokában van egy ilyen értelmű levél az államfő és a miniszterelnök aláírásával. Hogyan alakul majd az oktatáspolitika, növekszik-e a fiatalok humán érdeklődése? Megszűnik-e majd a középosztály elszegényedése, kialakul-e az a tehetős polgári réteg, amelyet érdekel a színház, s ha igen, mikorra?

Csupa megválaszolatlan kérdés! Szerintem a Nemzeti Színházat nem lehet mindentől függetlenül megújítani; a folyamatnak szükségszerűen szoros szinkronban kell lennie a társadalom és a gazdaság átalakulásával és megújulásával. De ha nem hajthatunk végre időbeli ugrást, akkor próbáljuk meg a problémát a másik oldalról megközelíteni. Mit lehetne tenni a jelenlegi Nemzetivel? Talán haladjunk kívülről befelé. A nagyszín-ház épülete sajnos teljesen alkalmatlan fel adatának betöltésére. Megjelenésében és főleg környezetét tekintve egyáltalán nem reprezentatív, műszaki lehetőségei erősen korlátozzák az alkotómunkát, állagáról pedig csak annyit, hogy már ma is évente mintegy hatvanmilliót kell költeni az üzemeltetésére és a javítgatására. Valószínű, hogy ez a költség évről évre növekedni fog. A Várszínházban valamivel jobb a helyzet, bár tömegközlekedése megoldatlan, ami azért is komoly probléma, mert az épület kiesik a köznapi forgalomból. Az egyik épület tehát nem túl vonzó, a másik pedig nehezen megközelíthető. Az egyes előadások nem túl magas látogatottságának nem ez a fő, de ez is az egyik oka. Természetesen nem akarom megkerülni a művészi színvonalról való elmélkedést, még szó lesz róla!

Egyelőre azonban nézzük csak meg ezt a látogatottságot, hiszen ezen javítani kellene, mert hogy állítólag tragikusan rossz. A számok tükré-ben a látogatottság javítható ugyan, de hogy tragikus volna, az túlzás. Íme, a mostani évad adatai. Nagyszínház: október körülbelül 60 száza-lék, november körülbelül 60 százalék, december körülbelül 80 százalék, január körülbelül 70 százalék, február első húsz napja körülbelül 85 százalék. Azért körülbelül, mert nem akarom önöket tizedesszámokkal fárasztani.

Talán valóban jobban lehetne elkölteni azt az állami támogatást, amely első pillantásra igen jelentős összegnek tűnik, hiszen 395 millió 385 ezer forintra rúg. Nem ilyen rózsás azonban a kép, ha belegondolunk abba, hogy ebből a színház azonnal visszafizet 136 millió 767 ezer forintot, vala-mint üzemeltetésre és javítgatásra elkölt további évi 60 millió 752 ezer forintot. A művészek béré-nek átlaga 35 468 forint, s ez csak nagy jóindulattal nevezhető közepesnek. A produkciók előállítási árai sem tékozlóak. Az eddigi tizennégy bemutató 42 440 547 forintba került, tehát egy bemutató átlagára 3 031 467 forint.

Bocsánat, amiért számokat soroltam fel, és higgyék el, egyáltalán nem a mundér becsületét akarom védeni, hiszen csak három hete vagyok a színház ideiglenes főrendezője. Magam is azért tekintettem át ezeket az adatokat, mert kitörési lehetőséget kerestem, de a rideg számok ráébresztettek, hogy ezek a lehetőségek meglehetősen szűkre szabottak.

Hadd érintsem végül a legérzékenyebb kérdést, a művészi színvonalat. Ennek egyik alapvető meghatározója a társulat, amely finoman szólva meglehetősen heterogén. Persze erről nem ő tehet! A meglehetősen gyakori vezetőcserék azt eredményezték, hogy minden új vezetővel új csapat jött, és amikor az illetőt menesztették, csapatának legjobbjai távoztak vele, a kevésbé kapósak pedig maradtak. De ugyanakkor szép számmal vannak ebben az együttes-ben jelentős egyéniségek és szárnyaikat egyre inkább bontogató fiatalok is, továbbá itt működik